

Kremliaus propagandinių matricų, taikomų Baltijos šalims ir Ukrainai, panašumai ir skirtumai

dr. Viktor Denisenko

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto
Žurnalistikos institutas
Bernardinų g. 11, LT-01124 Vilnius
El. paštas viktor.denisenko@kf.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje analizuojamos propagandinės matricos, sudarytos iš propagandinių naratyvų paradigmų, naudojamų Kremliaus propagandiniam puolimui prieš Baltijos šalis ir Ukrainą. Aiškinami matricų formavimo principai, išskiriamos ir tiriamos jų ypatybės. Darbe taip pat tarpusavyje lyginamos Rusijos informacinėje erdvėje formuojamos Baltijos šalių ir Ukrainos pozicijos propagandinėse matricose. Fiksuojami analizuojamų matricų panašumai ir skirtumai.

Tokio pobūdžio tyrimas ypač aktualus tampa naujausių geopolitinių realių kontekste, atsižvelgiant į 2014 metais Ukrainos atžvilgiu Rusijos naudotą hibridinio karo taktiką ir tai, kokią vaidmenį čia atliko propaganda.

Reikšminiai žodžiai: propaganda, informacinis poveikis, hibridinis karas, Baltijos šalys, Ukraina, Rusija.

Įvadas

Dėmesį iššūkiams, susijusiems su propaganda ir jos poveikiu, aktualizuoja modernūs geopolitiniai procesai. Būtinybė ypač aktyviai analizuoti minėtus procesus atsirado po 2013–2014 m. įvykių Ukrainoje. Masinės protesto akcijos 2013 metų pabaigoje, kilusios po to, kai tuometinis šalies vadovas Viktoras Janukovičius Rytų partnerystės programos susitikime Vilniuje atsisakė pasirašyti Ukrainos asociacijos sutartį su Europos Sąjunga, išjudino šios šalies politinę sistemą. Jau 2014 metų

sausio pabaigoje, kai protestą nesėkmingai pabandyta išvaikyti jėga, V. Janukovičius pasitraukė iš šalies.

Siekdama savų geopolitinių tikslų, Ukrainoje kilusia aštria politine krize pasinaudojo kaimyninė Rusija. Krymo pusiasalyje be skiriamųjų ženklų pradėjo veikti Rusijos kariuomenės dalinių atstovai (žiniasklaidoje jie buvo apibūdinami kaip „žalieji žmogeliukai“), kurie blokavo Ukrainos kariuomenės dalinius ir parengė dirvą imitaciniam referendumui dėl Krymo atskyrimo nuo Ukrainos (Putin. Vojna, 2015: 12–15). 2015 metais pasirodžiusiame dokumentiniame filme „Krymas. Kelias į Tėvynę“ Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas prisipažįsta, kad asmeniškai vadovavo Rusijos kariuomenės veiksams pusiasalyje.

Minėta veiksų visuma mokslo pasaulyje vertinama kaip vadinaamojo hibridinio karo, kai konfrontacija vyksta ne per tiesioginį karinį susidūrimą, o netiesioginėmis (slaptomis) poveikio priemonėmis, raiška (Lanoszka, 2016: 175). Pažymima, kad tokio pobūdžio karui plėtoti gali būti pasitelkiamos tam tikros socialinės grupės. Ukrainoje tai buvo prorusiški demonstrantai. Bandytas nuslėpti „žaliųjų žmogeliukų“ tapatybę ir ryšį su karinėmis Rusijos pajėgomis taip pat vertinamas kaip esminis hibridinio karo bruožas.

Tačiau hibridinio karo esmė yra ne tik slapta karinė operacija, bet ir kiti veiksmai. Kaip nurodo N. Popescu, iš tokių veiksų galima išskirti žvalgybos operacijas, sabotажą, programišių atakas, su ekonomika ir energetika susijusį spaudimą bei dezinformacijos, skirtos atakuojamai valstybei ir trečiosioms šalims, sklaidą (Popescu, 2015: 1). Šiame straipsnyje pagrindinis dėmesys bus skiriamas būtent informaciniams agresijos aspektams ir pavojams, susijusiems su tokio pobūdžio agresija.

Kiti tyrėjai hibridinio karo kontekste kalba būtent apie propagandą ir jos poveikį. Pavyzdžiui, A. Raczas pažymi, jog nuo senų laikų propaganda buvo siekiama palaikyti maištininkų poziciją bei demoralizuoti priešininkų pajėgas, taikant į silpnąsias jų vietas (Racz, 2015: 19–24). Tokia taktika taikoma ir vykdam hibridinį karą. Krymo užgrobimo operacijoje ja iš esmės vadovavosi ir Maskva. Nurodoma, jog „Krymo

operacija Rusijai suteikė galimybių visam pasauliui pademonstruoti informacinio karo potencialą ir galimybes“ (Darczewska, 2014: 5).

Tačiau tai, kad Krymo aneksijos laikotarpiu (ir vėliau – per operaciją Donbase) Kremlius sugebėjo sėkmingai pasinaudoti propagandinėmis (ir plačiau – informacinio karo) priemonėmis, atspindi ne vien informacinius Rusijos karinių ir jėgos struktūrų gebėjimus, bet ir tą darbą, kuris pačioje Rusijoje buvo pradėtas kur kas anksčiau, nei atėjo laikas hibridiniam karui su Ukraina. Čia būtina atsižvelgti į Maskvos geopolitinį požiūrį, kuris susiformavo žlugus Sovietų Sąjungai.

Kremlius deklaruoja ypatingą santykį su posovietine erdve. Ypač aiškiai apibrėžiami Rusijos interesai buvusios Sovietų Sąjungos teritorijoje. Pažymima, kad Kremlius visada aiškiai siekė išlaikyti įtaką posovietinėje erdvėje (ed. Pelnins, 2009: 8–11). Kaip įtakos lauko kontūras, išlikęs nuo tada, kai subyrėjo Sovietų Sąjunga, neretai minima Nepriklausomų valstybių sandrauga, tačiau akcentuojama ir tai, kad šiam potencialios įtakos laukui priskiriamos ir Baltijos šalys, kurios 1940 metais jėga buvo įtrauktos į Sovietų Sąjungos sudėtį (Martišius, 2010: 137).

Tikslas išlaikyti įtaką buvo realizuojamas tiek politinėmis, tiek humanitarinėmis priemonėmis. Pavyzdžiui, kaip įtakos veiksnys, atsiradęs iš dviejų minėtų plotmių, minėtinas tėvynainių konceptas. Tėvynainiai traktuojami kaip netiesioginiai įtakos agentai. Kaip aiškina D. Jakniūnaitė, jie tampa pretekstu Rusijai skelbti savo interesus ir įgyvendinti juos kitose valstybėse (už Rusijos ribų), nes „ta erdvė [kurioje gyvena tėvynainiai – V. D.] yra svarbi, mat turi kažką priklausančio Rusijai ir būtent dėl to ji *tampa* iš dalies ir Rusijos“ (Jakniūnaitė, 2007: 113).

Siekdama savo strateginių tikslų Rusija pavertė informacinę erdvę „karo lauku“, kuriame vyksta atitinkami „mūšiai“. Tai nėra išskirtinai Rusijai būdingas bruožas, tačiau minėta strategija Kremlius naudojami gana aktyviai. Tomas Janeliūnas pažymi: „Sugrėsminimo retorika ypač dažnai pasitelkiama nedemokratinėse valstybėse (pavyzdžiui, Rusijoje), kuriose dažnai nepagrįstai siekiama rasti ar susikurti priešus išorėje (tarkime, kalbant apie Rusiją, kad ir Baltijos valstybes, kuriose skriaudžiamos mažumos ar neva pritariama fašizmui). Maža to, kaip tik ne-

demokratinėse valstybėse labiausiai linkstama kontroliuoti informacinį srautą ir į visuomenės nuomonę žiūrima kaip į saugumo objektą, kuriuo turėtų pasirūpinti valstybė ar net konkrečiai valstybės saugumo struktūros“ (Janeliūnas, 2007: 180–181).

Bene svarbiausia strateginio Rusijos poveikio erdve tampa žiniasklaida. Kremlius veikia keliomis kryptimis, kurias būtina paminėti. Visų pirma, dar maždaug prieš dešimtmetį Rusijos valdžia perėmė masinės informacijos priemonių kontrolę. Remiantis turimais duomenimis, jau XXI a. pradžioje valstybė Rusijoje kontroliavo 70 proc. elektroninių masinės informacijos priemonių (televiziją), 80 proc. regioninės ir 20 proc. federalinės spaudos (Dubin, 2005: 2). Rusija taip pat bando aktyviai skleisti savo tiesą per tokius jos įsteigtus tarptautinius kanalus kaip RT ar „Sputnik“.

Visa tai rodo, jog su aktualia Rusijos strategija yra susijęs siekis kontroliuoti informacinius kanalus ir srautus. Tokią strategiją Maskva ypač aktyviai naudoja savo vadinamojo artimojo užsienio erdvėje, į kurią įeina tiek Baltijos šalys, tiek Ukraina. Rusijos informacinės strategijas nagrinėjęs G. Amnelis rašė: „Santykiuose su posovietinėmis valstybėmis Maskva naudoja vadinamąją „antirusišką“ kortą. Ji plėtoja pažeidžiamų rusakalbių mažumų teisių skirtingose šalyse temą. Per tokias kampanijas žiniasklaidos priemonės ir politikai vidinėje Rusijos ir išorinėje kitų valstybių viešosios nuomonės erdvėse savo pareiškimais bando įtvirtinti mintį, kad tose valstybėse auga neapykanta viskam, kas rusiška, ir kad jos yra rusofobiškos. Tačiau tokie pareiškimai dažniausiai neturi nieko bendro su realybe. Ypač nuožmios buvo tokio pobūdžio kampanijos, nukreiptos prieš Latviją, Estiją ir Gruziją, mėginant šias valstybes vaizduoti kaip pagrindinius Rusijos priešus“ (Amnel, 2012: 61).

Rusijos valdžia pasitelkia informacinio karo kategorijas. Propagandinis poveikis yra tik vienas iš tokio pobūdžio karo elementų, tačiau Maskva jam skiria ypatingą dėmesį. Priežastis yra ta, kad Maskvoje informacinis karas pirmiausia suprantamas kaip priemonė veikti visuomenės nuostatas ir elgesį (kitos valstybės) (Maliukevičius, 2008; Martišius, 2010).

Visa tai Rusijos taikomų propagandos technikų ir priemonių tyrinėjimą daro aktualų. Juo labiau kad propagandinio puolimo poveikis ne tik abstraktus, bet ir gana konkretus. Pavyzdžiui, pažymima, kad nuo protesto akcijų Kijeve pradžios 2013 metų pabaigoje ir ypač 2014 metais Rusijos propaganda ėmė veikti karo režimu, t. y. tapo agresyvesnė ir nuožmesnė, nei buvo iki to laiko (Putina. Vojna, 2015: 9).

Pastebima ir tai, kad modernia Rusijos propaganda siekiama ne įtikinti savo ir užsienio auditoriją, o iš esmės sukelti informacinį chaosą. Tokią teoriją išklėle Piteris Pomerantsevas (2015). Jo manymu, Rusija šiandien atakuoja patį „tiesos“ principą, siekia įtikinti, kad „visi meluoja“. Tokie veiksmai skirti sunaikinti moralinius ir informacinius orientyrus šiuolaikinėje visuomenėje.

Atsižvelgiant į minėtą Rusijos taktiką, taip pat į propagandos vaidmenį minėtuose įvykiuose Ukrainoje bei potencialią grėsmę, kurią agresyvūs informaciniai Rusijos veiksmai gali kelti Baltijos šalims, būtina išsiaiškintia, kaip Maskva pateikia Baltijos šalis ir Ukrainą, bei atskleisti tokio pozicionavimo panašumus ir skirtumus. Tai yra esminis šio straipsnio tikslas.

1. Kas yra propagandinė matrica

Straipsnio pavadinime anonsuota, kad jo objektas – propagandinės matricos. Pirmiausia būtina plačiau aptarti, kas turima mintyje, kalbant apie tokį reiškinių.

Žodis *matrica* gali asocijuotis su brolių Wachovskių fantastine kino trilogija tokiu pačiu pavadinimu. Šis meninis kūrinys čia paminėtas neatsitiktinai. Filme „Matrica“ pasakojama apie žmones, kurie robotų ir kompiuterių pasaulyje tampa energijos šaltiniu, tačiau to nežino, nes jų sąmonė „gyvena“ virtualioje realybėje. „Tikrasis“ pasaulis pasirodo esantis netikras, tik realybės imitacija.

Minėto filmo idėja neretai siejama su žinomo prancūzų filosofo Jeano Baudrillardo teorija apie simuliakrus ir simuliaciją (1994). Tyrėjai net pastebi, kad minėto filosofo knyga figūruoja viename iš pirmo trilogijos filmo kadru (Merrin, 2003).

J. Baudrillardas kalba apie realybės simuliavimą, arba, kitaip tariant, apie imitaciją. Tačiau panašūs tikslai būdingi ir propagandai.

Pavyzdžiui, Gintautas Mažeikis propagandą apibūdina taip: „Propaganda (lot. *skleidžiu, platinu*) yra viešas, instituciškai reglamentuotas, tinklinis, pasikartojantis masių ar socialinių grupių įtikinėjimas. Jis yra susijęs su specialiu mąstymo formų konstravimu, ideologinių suvokimo ir vaizduotės schemų indoktrinacija, emocijų ir jausmų stimuliavimu ir valdymu“ (Mažeikis, 2010: 19). Kaip esmines sąvokas jis mini įtikinėjimą ir indoktrinaciją (t. y. tikslingą įtaką, siekiant įteigti tam tikras pažiūras ir ideologiją). Kalbama apie tikslą paveikti žmonių mąstymą ir suvokimą. Kitaip tariant, propagandą galima vertinti kaip priemonę sukurti tam tikrą pasaulio vaizdą, kuris būtų parankus propagandos skleidėjui ir kurio realumu įtikėtų žmones, kurie yra propagandos taikynys. Tai leidžia teigti, kad propaganda savotiškai kuriamas virtualus pasaulio vaizdas, arba, kaip teigia latvių mokslininkas Ivanas Berzinaš, kalbėdamas apie Rusijos propagandą, – „paralelinė materialinė realybė“ (Berzinš, 2015: 46).

Kalbant apie matricą galima būtina paminėti ir normatyvinę šios sąvokos supratimą. „Tarptautinių žodžių žodyne“ pateikiamos keturios šio žodžio reikšmės. Panašiausiai į tai, kaip *matrica* suvokiama šiame tekste, apibrėžiamas matematikos mokslams priskiriamas terminas, kur matrica suprantama kaip „stačiakampė tam tikrų elementų (dažniausiai skaičių) lentelė“ (Vaitkevičiūtė, 2000: 92). Toks matricos apibrėžimas, tik kiek permąstytas ir modifikuotas, gali būti pritaikytas siekiant šio straipsnio tikslų. Matricos principas atitinkamai leidžia pritaikyti propagandos analizę. Į tokio pobūdžio stačiakampę lentelę galima surašyti esminius propagandos elementus, tiksliau – simuliakrinius propagandinius naratyvus.

Remiantis principu, naudojamu šiame straipsnyje, matrica suvokiama kaip naratyvų visuma. Propagandinių elementų lentelė atspindi vienodą / bendrą įtikinėjimo schemą, jos dalis, kurios vienoje ar kitoje situacijoje naudojamos tikslui pasiekti. Matricos principas leidžia nuosekliai sudėlioti esminius propagandinio išpuolio naratyvus. Toks prin-

cipas taip pat lengvina skirtingų matricų palyginimą tarpusavyje ir jų analizę.

2. Baltijos šalys propagandinėje matricoje

Šio straipsnio autoriaus atlikta požiūrio į Baltijos šalis Rusijos periodinėje spaudoje analizė¹ leidžia teigti, kad Lietuva, Latvija, Estija buvo tarp tų valstybių, kurioms naujoji Kremliaus propaganda (sustiprėjusi į valdžią atėjus Rusijos prezidentui Vladimirui Putinui) nuo tada, kai žlugo Sovietų Sąjunga, ėmė skirti ypatingą dėmesį. Remiantis minėta analize galima išskirti esminius naratyvus, kurie apibūdina Rusijos požiūrį į Baltijos valstybes. Šie naratyvai atspindėti atitinkamoje matricoje (žr. 1 lentelę).

Būtina paminėti, jog Rusijos spaudoje gajus polinkis į Baltijos šalis žvelgti kaip į tam tikrą vienalytį darinį. Tai leidžia kalbėti apie Kremliaus propagandinę matricą, kuri yra bendra Lietuvai, Latvijai ir Estijai.

Kremliaus propagandoje Baltijos šalys pristatomos kaip priešišškai nusiteikusios valstybės. „Priešiškumo“ diskursą formuoja net keli naratyvai, kurie tarpusavyje sąveikauja:

1) Rusijos valdžios nepasitenkinimą sąlygoja geopolitinė Baltijos šalių orientacija. Iš karto po to, kai žlugo Sovietų Sąjunga, o Rusija bandė išsaugoti buvusias sovietines respublikas savo įtakos zonoje, Lietuva, Latvija ir Estija aiškiai deklaravo pasirenkančios Vakarų integracijos kelią. Baltijos šalių siekis „nutolti nuo Rusijos“ buvo įvertintas kaip nedraugiškas.

2) Kai nebeliko Sovietų Sąjungos, iškilo naujų problemų, susijusių su rusakalbių gyventojų padėtimi posovietinėse respublikose. Kaip pažymima, rusakalbiams gyventojams, Sovietų Sąjungoje sudariusiems daugumą, sugriuvus SSRS, nacionalinėse respublikose teko naujas – tautinės mažumos – vaidmuo, atitinkamai lietuviai, latviai ir estai sudarė tautines daugumas nepriklausomybę atkūrusiose nacionalinėse

¹ Remiantis straipsnio autoriaus disertacijos „Rusijos periodinės spaudos požiūris į Baltijos šalis geopolitinių pokyčių kontekste (1991–2009)“ (Vilniaus universitetas, 2016) empirinio tyrimo duomenimis.

valstybėse (ed. Macijewski, 2002: 381). Rusijos propaganda, gana aktyviai naudodamasi šia situacija, kaltino Baltijos šalis dėl rusakalbių gyventojų teisių pažeidimo. Taigi Lietuva, Latvija, Estija patekiamos kaip valstybės, engiančios rusakalbius gyventojus.

Šiame punkte ypač išskiriamas rusofobijos diskursas. Jis yra susijęs tiek su „rusakalbių gyventojų teisių pažeidimo“ naratyvu, tiek su valdžios nesavarankiškumo diskursu (žr. kitą punktą). Prie rusofobijos priskiriami bet kokie veiksmai ar oficialių asmenų pareiškimai, kurie nesutampa su Rusijos valdžios pozicija, jos požiūriu į globalią ar lokalią politiką.

3) Kremliaus propaganda siekiama demonizuoti Baltijos šalių valdžią. Atskiruose naratyvuose valdžios diskursas atskiriamas nuo „liaudies“ diskurso. Baltijos šalių valdžios atstovus siekiama pateikti kaip į autoritarizmą linkusius, valstybės valdymo neišmanančius asmenis. Minėtuose naratyvuose akcentuojamas ir Baltijos valstybių nesavarankiškumas (JAV ar Briuselio (kaip vieningos Europos centro) diktato tema).

4) Šalia naratyvų, kuriuose Baltijos šalys kaltinamos rusofobija, esama ir tokių, kuriuose Lietuva, Latvija ir Estija kaltinamos fašizmu ir nacizmu. Būtina paminėti, jog tokio pobūdžio charakteristikos Rusijos viešojoje erdvėje pateikiamos kaip sinonimai. Tokie kaltinimai Rusijos visuomenei ypač reikšmingi, nes, kaip nurodo Dmitrijus Gudkovas, būtent Didžiojo Tėvynės karo įvykiai yra dabartinės Rusijos visuomenės tapatybę formuojančio naratyvo pagrindas (Gudkov, 2004). Fašizmas ir nacizmas Rusijoje tapo savotiško „absoliutaus blogio“ ekvivalentu.

Komentuojant minėtą naratyvą būtina pažymėti, jog Baltijos šalys fašizmu ir nacizmu Kremliaus propagandoje kaltinamos tiek istorinių įvykių kontekste (pavyzdžiui, rezistencinis judėjimas Baltijos šalyse 1944–1953 metais vaizduojamas kaip „fašistinis“), tiek šiandienos diskurse (tariamus „rusakalbių gyventojų teisių pažeidimus“ siejant su „neofašizmu / fašizmo atgimimu“).

5) Dar vienas svarbus propagandinės matricos aspektas susijęs su Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybingumo klausimu, kuris pradėjo ryškėti ne taip seniai. Kaip rodo ankstesnis tyrimas, Rusija iš esmės buvo susitaikiusi su Baltijos šalių kaip nepriklausomų valstybių egzistavimu, nors Lietuvos, Latvijos, Estijos valdžios struktūros nuolat buvo puola-

mos ir kritikuojamos (pirmiausia dėl sprendimų, susijusių su rusakalbės mažumos problemomis). Nežiūrint į tai, po 1991 metų ryškesnių bandymų kvestionuoti Baltijos šalių valstybingumą neužfiksuota, tačiau jų pastebima pastaruoju metu. Pažymėtina, jog Lietuvos, Latvijos ar Estijos valstybingumas kvestionuojamas ne vien per modernią Rusijos propagandą – ši iniciatyva reiškia netgi aukščiausiu lygmeniu. Pavyzdžiui, 2015 metų rugsėjį duodamas interviu JAV televizijos kanalui CBS Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas paminėjo, kad Lietuvoje teliko 1,4 mln. gyventojų². Kitaip tariant, Lietuvos gyventojų skaičių Rusijos vadovas kalbėdamas sumažino du kartus, siekdamas hiperbolizuoti emigracijos problemą bei pavaizduoti Lietuvą kaip nykstančią, nevykusią šalį (*failed state*).

Prie tikslo kvestionuoti Baltijos šalių valstybingumą galima priskirti ir Rusijos valstybinės Dūmos deputatų kreipimąsi į Rusijos generalinę prokuratūrą dėl „Baltijos šalių išstojimo iš Sovietų Sąjungos teisėtumo“. Nors generalinė prokuratūra atsisakė nagrinėti minėtą kreipimąsi, jis turėjo atitinkamą informacinę (propagandinę) reikšmę, susijusią su siekiu parodyti, jog Lietuva, Latvija ir Estija galimai „neteisėtai“ atkūrė nepriklausomybę. Todėl Baltijos šalių valstybingumo kvestionavimą šiandien irgi galima priskirti naratyvams, kuriuos Rusija taiko Baltijos šalims.

Pateiktos penkios pozicijos atspindi esminius propagandinės matricos, kurią Rusija taiko vykdydama informacinį puolimą Baltijos šalyse, elementus. Tai leidžia ją pavaizduoti.

1 lentelė. Baltijos šalys propagandinėje matricoje

1. Baltijos šalys yra nedraugiškos, nes siekia nutolti nuo Rusijos
2. Baltijos šalys pažeidžia rusakalbių gyventojų teises, yra rusofobiškos
3. Baltijos šalių valdžios organai veikia prastai, yra linkę į autoritarizmą
4. Baltijos šalyse praktikuojamas / atgimsta nacizmas / fašizmas; pokario rezistencija šiose šalyse fašistinė
5. Baltijos šalys žlunga (kvestionuojamas Baltijos šalių valstybingumas)

Šaltinis: sudaryta autoriaus

² <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/v-putinas-interviu-jav-ziniasklaidai-dukart-sumazino-lietuvos-gyventoju-skaiciu.d?id=69130444>.

3. Ukraina propagandinėje matricoje

Sudaryti Kremliaus propagandos, nukreiptos į Ukrainą, matricą galima išanalizavus tyrimus, kuriuos po įvykių 2014 metų pradžioje atliko skirtingi analitiniai centrai. Pastebima, jog hibridinę agresiją prieš Ukrainą lydėjo ir stiprus informacinis puolimas, kuris kartu su kitomis priemonėmis sudarė hibridinės agresijos visumą. Viena iš komunikacijos ir propagandos priemonių, kurias moderniuose konfliktuose taiko Rusija, yra „alternatyvios realybės kūrimas“ (Berzinš, 2015: 47).

Informacinis Ukrainos puolimas natūraliai atsidūrė skirtingų tyrėjų dėmesio centre, nes paaiškėjo, kaip informacinėje erdvėje palaikomi hibridinės agresijos veiksmai. Taigi propagandinė matrica pravarti siekiant ne tik informacinės, bet ir realios (fizinės) agresijos tikslų.

Atlikus atitinkamą analizę, buvo išskirti esminiai propagandinės matricos, naudojamos puolant Ukrainą, elementai:

1) Ukrainos „nedraugiškumas“ Rusijai atspindimas ne taip aiškiai kaip Baltijos šalių. Pastebima, kad Kremliaus propaganda siekiama segmentuoti požiūrį į Ukrainą ir jos visuomenę, „priešišką“ nuotaikas priskiriant tik kai kuriems elementams (kurių, kita vertus, yra nemažai).

Nesunku pastebėti, jog Ukraina daugiau pristatoma ne kaip „nedraugiška“, bet kaip „pasiklydusi“ valstybė, kuri pasirinko ne tą kelią („tas“ kelias atitinkamai būtų Maskvos link, o integracija į Europą yra klystkelis). Tai visų pirma galima buvo pamatyti iš to, kaip buvo interpretuojami įvykiai Maidane 2013 metų pabaigoje – 2014 metų pradžioje. Pastebima, jog Maidanas Rusijos propagandos buvo vaizduojamas kaip Rusijos atžvilgiu priešiška kampanija, kurią įgyvendino Vakarai (Darczewska, 2014: 17; Analysis of..., 2015: 21).

Rusija neslepia, jog įsijungė į savotišką kovą „dėl Ukrainos“. Šioje kovoje Ukraina suvokiama kaip geopolitinė Eurazijos dalis (Analysis of..., 2015: 17).

2) Pirmasis matricos punktas atspindi propagandinį Rusijos naratyvą, susijusį su Ukrainos valstybingumu, kuris ne tik kvestionuojamas – kartais tiesiog neigiamas. Tokiame naratyve Ukraina vaizduojama kaip Rusijos dalis, o rusai ir ukrainiečiai kaip viena tauta (Kudors, 2015:

165, 167; Analysis of..., 2015: 18). Tokios interpretacijos natūraliai formuoja požiūrį į Ukrainą kaip į „laikiną valstybę“, kuri pasmerkta žlugti (Darczewska, 2014: 21). Ukrainos valstybingumas kvestionuojamas ir reiškiant abejones dėl Kijevo galimybių suvaldyti situaciją, deklaruojant teiginius, jog Ukraina nepajėgi socialiai apsaugoti savo piliečių, kad joje vyrauja chaosas (Lange-Ionatanishvili, Svetoka, 2015: 110).

Tokį požiūrį išreiškia ir teiginys, kad pagal geografinį ir geokultūrinį principus Ukraina yra pasidalijusi į „prorusiškąją“ ir „proukrainietiškąją“, todėl ši valstybė negali išlikti vientisa, ji turi suskilti. Kad toks požiūris yra tik propagandinis mitas, šiandien irgi įrodyta: skirtingos etninės grupės, gyvenančios Ukrainoje, iš esmės į savo valstybę žvelgia kaip į vientisą ir nedalomą bei nepasiduoda separatistinėms nuotaikoms (Fomina, 2014: 20–21).

3) Esminė neigiamos charakteristikos į Ukrainą nukreiptoje propagandinėje Kremliaus matricoje atitenka valdžios struktūroms (2014 metais pasikeitus Ukrainos valdžiai), taip pat patriotiniams judėjimams, kariuomenei ir pan. Šioje sferoje propagandinis Kremliaus puolimas išryškėja labiausiai.

Rusijos propaganda po 2013–2014 metų įvykių aktyviai kvestionavo Ukrainos valdžios legitimumą. Pavyzdžiui, 2014 metais šios šalies valdžia Rusijos propagandos apibūdinama kaip „Kijevo chunta“ (Putin. Vojna, 2014: 10; Russian Information Campaign..., 2015: 3). Tik vėliau šis apibūdinimas nubluko ir beveik išnyko iš propagandinio naratyvo.

Kitas propagandinio puolimo taikinytis – Ukrainos kariuomenė ir jos veiksmai, vykdant antiteroristinę operaciją Donbaso regione. Kremliaus propagandiniame naratyve Ukrainos karinės pajėgos yra juodinamos, kaltinamos kraupiais išgalvotais nusikaltimais (Lange-Ionatanishvili, Svetoka, 2015: 107). Kalbama apie Ukrainos kariuomenės „baudžiamuosius būrius“ (Putin. Vojna, 2015: 10).

4) Nacionalizmo (fašizmo) naratyvas, kurį Rusija aktyviai naudoja informaciniam puolimui Ukrainoje, labiau susijęs su pilietiškai aktyvios Ukrainos visuomenės dalies juodinimu. Pavyzdžiui, dėl tuometinės Ukrainos valdžios sprendimų protestavę Maidano aktyvistai buvo vaiz-

duojami kaip „naciai“, o vadinamasis Euromaidanas – kaip „nacionalizmo išraiška“ (Anlysis of..., 2015: 16). Ypatingas Rusijos propagandos dėmesys buvo skirtas prieštaringai vertinamam tautiniam judėjimui „Dešinysis sektorius“ (Putin. Vojna, 2015: 9). Jį bandyta vaizduoti kaip pagrindinę Maidano protesto jėgą, nors minėtas judėjimas realiai nėra palaikomas Ukrainoje.

Kaip „nacionalisto“ sinonimas Rusijos propagandoje buvo vartojamas žodis „banderovec“. Pastebima, jog tai nėra nauja tendencija. „Banderovcų“ (kaip pavojingų nacionalistų) stereotipas buvo formuojamas dar nuo 2003 metų – pasibaigus vadinamajai Oranžinei revoliucijai (Darczewska, 2014: 25). Nacionalizmui priskiriamas ir greta minimas rusofobijos elementas (Ibid).

Plačiai taikomas „banderovcų“ diskursas rodo, kad Rusijoje formuojama propaganda paremta istoriniu naratyvu, susijusiu su Didžiuoju Tėvynės karu ir pokario istorijos interpretacijomis. Pabrėžtina, kad Antrojo Pasaulinio karo diskursas tiesiogiai naudojamas interpretuojant naujus įvykius (Putin. Vojna, 2015: 10). Rezistencinis judėjimas Ukrainoje pokariu nedviprasmiškai vertinamas kaip „fašistinis“. Be to, Kremliaus propaganda istorinę figūrą Stepaną Bandarą vaizduoja kaip „ideologinį šių laikų Ukrainos tėvą“ ir „fašistą“ (Szwed, 2016: 121). Taip „fašizmo“ šešėlis primetamas visai valstybei (Russian Information Campaign..., 2015: 3; Kudors, 2015: 167).

5) Su fašizmo ir nacionalizmo diskursais tiesiogiai susijęs ir propagandinis naratyvas apie rusakalbių Ukrainos gyventojų teisių pažeidimus. Šis naratyvas labai svarbus Kremlui, nes būtent rusakalbių gyventojų / tėvynainių teisių gynimu Rusija įpratusi pateisinti visus savo agresyvius veiksmus Ukrainoje (Darczewska, 2014: 25).

Naratyvas apie rusakalbių teisių pažeidimus yra susijęs su tam tikrų propagandinių mitų kūrimu ir skleidimu. Po įvykių Maidane Kremliaus propaganda skelbė apie Ukrainoje planuojamą „etninį valymą“ (Putin. Vojna, 2015: 9). Teigta, kad šioje šalyje „bus uždrausta rusų kalba“ (Anlysis of..., 2015: 17), o visi rusakalbiai bus „derusifikuojami“ (Darczewska, 2014: 5).

Tokio naratyvo tikslas buvo įrodyti, kad Ukrainos prigimtis yra „nacistinė / nacionalistinė“, taip pat įbauginti vietinius rusakalbius gyventojus, priversti juos nepasitikėti Ukrainos valdžia, bijoti jos, atitinkamai Rusiją vaizduojant kaip vienintelę jų gynėją.

Visus apžvelgtus esminius matricos elementus galima pavaizduoti lentelėje (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Ukraina propagandinėje matricoje

1. Ukraina – pasiklydusi valstybė, kuriai pakeliui su Rusija (Eurazija), o ne su Europa
2. Ukraina nėra valstybė (yra laikina, nevykusi valstybė), ji turi būti Rusijos dalis (ar padalyta Rusijai ir Europai), nes ukrainiečiai ir rusai – viena tauta
3. Ukrainos valdžia nėra legitimi
4. Europos integracijos šalininkai / aktyvūs piliečiai – naciai, fašistai, „banderovcai“; pokarinė rezistencija Ukrainoje – fašistinė
5. Ukrainoje pažeidžiamos rusakalbių teisės

Šaltinis: sudaryta autoriaus

4. Propagandinių matricų palyginimas

Aprašytas propagandines matricas, kurias Kremlius propaganda naudoja informaciniam puolimui Baltijos šalyse ir Ukrainoje, galima palyginti tarpusavyje. Šį palyginimą nesunku pavaizduoti (žr. 1 paveikslą).

Akivaizdu, kad struktūriškai abi matricos yra labai panašios. Žinoma, čia reikia nepamiršti, kad jos ne visai sutampa pagal laikotarpį. Kaip minėta, su Baltijos šalimis susiję esminiai naratyvai atspindi laikotarpį nuo Sovietų Sąjungos žlugimo (1991 metai) iki mūsų dienų. O su Ukraina susiję naratyvai perteikia 2013 metų pabaigos – 2016-ųjų metų laikotarpio situaciją. Tai būtina turėti mintyje, lyginant matricas.

Didelis matricų panašumas leidžia konstatuoti, jog Kremlius hibridinės agresijos Ukrainoje laikotarpiu ir vėliau naudojo propagandines konstrukcijas, panašias į tas, kurios jau buvo išbandytos informaciniuose išpuoliuose Baltijos valstybėse. Čia galima daryti prielaidą, jog šiuolaikinė Rusijos propaganda išaugo būtent iš negatyvaus požiūrio į

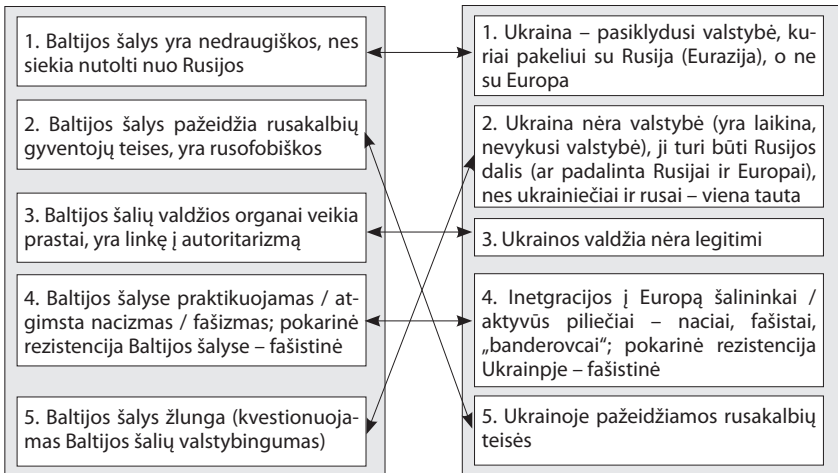
Baltijos šalis, kai žlugus Sovietų Sąjungai pastarosios pasirinko kitą geopolitinę paradigmą. Paaiškėjo ir tai, kad naujoji Kremliaus propaganda iš dalies paremta sovietinės propagandos naratyvais (pavyzdžiui, vertinant Antrojo pasaulinio karo įvykius ir pokarinę rezistenciją Baltijos šalyse bei Ukrainoje).

Iš esminių panašumų minėtinas neigiamas požiūris į Baltijos šalių ir Ukrainos valdžios organus, geopolitinį valstybių pasirinkimą (orientacija į Europą), identiški kaltinimai nacizmu, nacionalizmu, fašizmu, rusofobija ir kaltinimas dėl rusakalbių gyventojų teisių pažeidimo.

Tačiau nors matricos labai panašios, jų negalima pavadinti identiškomis. Į Ukrainą nukreipta propagandinė matrica yra kiek nuožmesnio ir agresyvesnio pobūdžio. Pirmiausia pastebimas dvilypis požiūris į Ukrainos valstybingumą: viena vertus, esant švelnesnėms propagandinio puolimo variacijoms, pripažįstama, jog šiandien tai yra atskira valstybė, kuri tuo pačiu metu yra susaistyta ryšių su Rusija, o jos orientacija į Europą iš esmės klaidinga. Kita vertus, mintyje turint nuožmesnį pro-

Baltijos šalis propagandinėje matricoje

Ukraina propagandinėje matricoje

1 paveikslas. Propagandinių matricų palyginimas

Šaltinis: sudaryta autoriaus

pagandinį puolimą, Ukrainos valstybingumas kvestionuojamas, atitinkamai nepripažįstant ir jos nepriklausomybės bei šalies gyventojų teisės į atskirą, nuo Rusijos nepriklausomą tautinį identitetą. Kalbant apie Baltijos valstybes bandymas kvestionuoti Lietuvos, Latvijos ar Estijos valstybingumą yra naujoviška strategija, kuri dar nėra tiek išryškinta.

Propagandinis požiūris į valdžios struktūras matricose taip pat turi esminių skirtumų. Kalbant apie Baltijos šalise abejojama valdžios struktūrų efektyvumu, jos kaltinamos autoritarizmu. Mintyje turint Ukrainą (ypač 2014 metų periodu) iš esmės buvo abejojama valdžios struktūrų legitimumu, plėtotas propagandinis „chuntos, užgrobusios valdžią“, naratyvas.

Minėti propagandinių matricų skirtumų atspalviai susiję su Maskvos geopolitinio požiūrio į Baltijos šalis ir Ukrainą skirtumais apskritai. Pažymima, kad Lietuva, Latvija, Estija net sovietmečiu buvo vertinamos kitaip nei kitos sovietinės respublikos, neoficialiai traktuotos kaip kitokios, kartais net – priešiškos (Laurinavičius, Motiek, Statkus, 2005: 154). Dėl šios priežasties susitaikyti su Baltijos šalių nutolimu nuo įtakos zonos, kai žlugo Sovietų sąjunga, Maskvai buvo lengviau nei su kitų posovietinių valstybių siekiu integruotis į Vakarų pasaulio struktūras.

Tačiau Ukrainos narystė Europos Sąjungoje ar NATO yra nepriimtina dabartinei Rusijos valdžiai. Ši pozicija atsispindi tiek apžvelgtoje propagandinėje matricoje, tiek Maskvos politikos veiksmuose. Manoma, jog konflikto tarp Ukrainos ir Rusijos priežastis yra dilema, kam priklauso Ukraina (Bond, 2015: 127). Maskva laikosi nuomonės, jog ši valstybė (ar teritorija) yra Eurazijos civilizacinės paradigmos dalis. Toks požiūris lemia ir atitinkamą propagandinės matricos struktūrą.

Išvados

Rusijos Federacijos propagandinis puolimas, vadovaujantis geopolitine savo regiono vizija, nukreiptas į kaimynines valstybes (šiuo atveju – Baltijos šalis ir Ukrainą). Jis atspindi Rusijos valdžios siekį išlaikyti buvusias sovietines respublikas tiesioginės įtakos zonoje, daryti atitinkamą poveikį jų integracijos prioritetams.

Vienas iš esminių propagandinio puolimo kanalų yra Rusijos valdžios tiesiogiai (ar per tarpininkus) kontroliuojamos žiniasklaidos priemonės. Jomis vykdomo propagandinio puolimo pagrindą sudaro tam tikri reguliariai kartojami naratyvai. Toks puolimo principas leidžia suformuoti tyrimui tinkamą propagandinę matricą, kurios pagrindą sudaro kartojamų propagandinių naratyvų paradigma.

Tyrime buvo analizuojama, kokios propagandinės matricos yra naudojamos Baltijos šalims ir Ukrainai. Analizė parodė, jog tiek Lietuvos, Latvijos ir Estijos puolimui naudojama propagandinė matrica, tiek Ukrainai priešiška propagandinių naratyvų paradigma yra labai panašios. Minėtų matricų pagrindą sudaro kaltinimai fašizmu, nacizmu, rusofobija, teiginiai apie „rusakalbių gyventojų teisių pažeidimus“, Baltijos šalių ir pokarinės Ukrainos rezistencijos niekinimas, radikaliai kritiškas požiūris į Baltijos valstybių ir Ukrainos valdžios struktūras bei minėtų šalių valstybingumo kvestionavimas.

Atsižvelgiant į tai, kad aprašyta propagandinio Baltijos šalių puolimo matrica pradėjo formotis anksčiau nei atitinkama matrica, atspindinti puolimą Ukrainoje, darytina išvada, jos šiuo atveju būtent pirmoji propagandinio puolimo struktūra (nukreipta į Baltijos valstybes) tapo modeliu puolant Ukrainą.

Neatsižvelgiant į esminius panašumus, nustatyta ir tam tikrų analizuojamų matricų skirtumų. Pastebėta, kad Ukrainos valstybingumas ir teisėtumas, palyginti su Baltijos šalimis, kvestionuojami daug labiau, nepripažįstamas naujos (susiformavusios po 2014 metų sausio) valdžios legitimumas (o Lietuvos, Latvijos, Estijos valdžios struktūros smarkiai kritikuojamos, pristatomos kaip iš esmės legitimios, tačiau stokojančios efektyvumo ir profesionalumo, priklausomos nuo trečiųjų jėgų).

Į Ukrainą nukreiptos propagandinės matricos ypatybė susijusi su naratyvu, pagal kurį „ukrainiečiai ir rusai yra viena tauta“. Būtent šis elementas yra esminis kvestionuojant Ukrainos valstybingumą ir argumentas, kodėl Maskva „turi teisę“ daryti įtaką kaimyninei valstybei. Kalbant apie Ukrainą tai yra vienas iš esminių propagandinio puolimo veiksmų.

Įteikta 2016 m. gruodžio 10 d.

Literatūra

1. AMNUEL, Grigorii. Humanitarian Issue in the Post-Soviet Space: Origins and Solutions. *Projects and Prospects for Cooperation in Eurasia. Collection of Articles*. Vilnius, 2012. p. 54–63.

2. *Analysis of Russia's Information Campaign Against Ukraine. Examining non-military aspects of the crisis in Ukraine for a strategic communication perspectives*. Riga, 2015. 40 p.

3. BAUDRILLARD, Jean. *Simulacra and Simuliation*. University of Michigan Press, 1994. 164 p.

4. BERZINŠ, Janis. Russian new Generation Warfare is not Hybrid Warfare. *The War in Ukraine: Lessons for Europa*. Riga, 2015. p. 40–52.

5. BOUND, Ian. The EU, NATO and Ukraine: Prospects for Future Cooperation. *The War in Ukraine: Lessons for Europa*. Riga, 2015. p. 127–146.

6. DARCEWSKA, Jolanta. *The anatomy of Russian information warfare. The Crimean operation, a case study*. Warsaw, 2014. 37 p.

7. JAKNIŪNAITĖ, Dovilė. *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*. Vilnius, 2007. 178 p.

8. JANELIŪNAS, Tomas. *Komunikacinis saugumas*. Vilnius, 2007. 219 p.

9. KUDORS, Andis. Reinventing Wiefs to the Russian Media and Patriots Policy in the Baltic States. *The War in Ukraine: Lessons for Europa*. Riga, 2015. p. 157–175.

10. LANGE-IONATAMISHVILI, Elina, SVETOKA, Sanda. Strategic Communications and Social Media in the Russia Ukraine Conflict. *Cyber War in Perspective: Russian Agression against Ukraine*. Tallinn, 2015. p. 103–112.

11. LANOSZKA, Alexander. Russian hybrid warfare and extended deterrence in eastern Europe. *International Affairs*, 2016, Nr. 1 (92), p. 175–195.

12. LAURINAVIČIUS, Česlovas. MOTIEKA, Egidijus. STATKUS, Norautas. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*. Vilnius, 2005. 412 p.

13. ed. MACIJEWSKI, Witold. *The Baltic Sea Region. Cultures, Politics, Societies*. Uppsala, 2002. 676 p.

14. MALIUKEVIČIUS, Nerijus. *Rusijos informacijos geopolitikos potencialas ir sklaida Lietuvoje*. Vilnius, 2008. 198 p.

15. MARTIŠIUS, Mantas. *(Ne)akivaizdus karas: nagrinėjant informacinį karą*. Vilnius, 2010. 384 p.

16. MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Kaunas, 2010. 480 p.

17. MERRIN, William. „Did You Ever Eate Tasty Wheat?“. *Baudrillard and The Matrix. Scope: An Online Journal of Film Studies*. 2003. Prieiga per inter-

netą <<http://www.nottingham.ac.uk/scope/documents/2003/may-2003/merrin.pdf>> [žiūrėta 2016 11 15].

18. ed. PELNENS, Gatos. *The „Humanitarian Dimension“ of Russian Foreign Policy Toward Georgia, Moldova, Ukraine, and the Baltic States*. Riga, 2009. 354 p.

19. POMERANTSEV, Peter. *Nothing is True and Everything is Possible: Adventures in Modern Russia*. E-book: Kindle edition, 2015.

20. POPESCU, Nicu. *Hybrid tactics: neither new nor only Russian*. European Union institute for Security Studies, January 2015, 2 p.

21. RACZ, Andras. *Russian's Hybrid War in Ukraine. Breaking the Enemy's Ability to Resist*. Helsinki, 2015. 104 p.

22. *Russian Information Campaign Against Ukrainian State and Defence Forces: Executive Summary*. NATO StratCom, 2015. 4 p.

23. SZWED, Robert. *Framing of the Ukraine-Russia Conflict in Online and Social Media*. NATO StratCom, Riga, 2016. 131 p.

24. VAITKEVIČIŪTĖ, Valerija. *Tarptautinių žodžių žodynas*. I tomas. Vilnius, 2000. 672 p.

25. ГУДКОВ, Лев. *Негативная идентичность. Статьи 1997–2002*. Москва, 2004. 820 p.

26. ДУБИН, Борис. *Медиа постсоветской эпохи: изменения установок, функций, оценок*. *Вестник общественного мнения*, 2005, Nr. 2 (76), p. 7–17.

27. *Путин. Война*. Москва, 2015 м. 66 p.

28. ФОМИНА, Йоанна. *Миф о двух Украинах: язык, национальная идентичность и политика*. *Institut Spraw Publicznych*, 2014. 23 p.

The Similarities and Differences of Kremlin's Propaganda Matrix Used Against the Baltic States and Ukraine

Viktor Denisenko

Summary

In the article are analysed paradigms of Kremlin's propaganda, used against the Baltic States and Ukraine. The research was made in a context of information warfare Russia implement against countries of the post-soviet area. The analysis of paradigms allows spotlight models of basic propaganda's

narratives – the matrix of propaganda. On the final stage of the research different matrix was compared.

The main conclusion is that Kremlin uses similar strategies of propaganda against the Baltic States and Ukraine. In fact, first Kremlin's propaganda matrix was formed after the collapse of Soviet Union and was used against Lithuania, Latvia and Estonia. Later comparable narratives were implemented against Ukraine (in the most powerful way during Maidan events and annexation of Crimea in 2014).